

Hrvatska Seljačka Stranka 1939. - 1945.

Porubić Kukal, Slavica

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:296734>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2022-09-27**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

SLAVICA PORUBIĆ KUKAL

**HRVATSKA SELJAČKA STRANKA
1939. – 1945.**

Završni rad

Pula, 2018.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

SLAVICA PORUBIĆ KUKAL
HRVATSKA SELJAČKA STRANKA
1939. – 1945.

Završni rad

JMBAG: 0303054792, izvanredni student

Studijski smjer: preddiplomski studij povijesti

Predmet: Uvod u hrvatsku suvremenu povijest

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: izv. prof. dr. sc. Igor Duda

Pula, lipnja 2018.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Slavica Porubić Kukal, kandidat za prvostupni povijesti ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 15. lipnja 2018.

Studentica

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Slavica Porubić Kukul dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom *Hrvatska seljačka stranka 1939. – 1945.* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljajući na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 15. lipnja 2018.

Potpis

Sadržaj

Uvod	5
1. Sporazum Cvetković-Maček i Banovina Hrvatska	6
2. Uloga HSS-a početkom Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji	7
3. Proglašenje Nezavisne Države Hrvatske i Mačekova izjava	8
4. Uhićenje Mačeka i članovi HSS-a u izbjegličkoj vladi	10
5. HSS i narodnooslobodilački pokret	11
6. Godine rata 1943. i 1944.	13
7. Sporazum Tito-Šubašić i osnivanje vlade	16
8. Mačekov odlazak u emigraciju i HSS u zemlji	18
9. Izbori 11. studenog 1945.	19
Zaključak	21
Literatura	22
Sažetak	23
Abstract	24

Uvod

Stanovništvo Hrvatske na prijelazu iz 19. u 20. st. uglavnom su bili seljaci, a osnovni izvor prihoda i gospodarska moć ovisila je o posjedovanju zemlje. U političkom pogledu u hrvatskom društvu seljaštvo je bilo u podređenom položaju. Braća Antun i Stjepan Radić shvaćali su osnovnu strukturu hrvatskog društva te složenost problema i položaj seljaka na prijelomu stoljeća, što je odredilo ciljeve i program njihovog političkog djelovanja i dovelo do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke 1904. godine. U novoj državi stranka 1919. mijenja naziv u Hrvatska republikanska seljačka stranka, a 1925. odriče se republikanizma te priznaje režim i dinastiju što dovodi do velikog zaokreta u politici i od tada stranka nosi naziv Hrvatska seljačka stranka.

Ime Stjepana Radića vezano je za pojavu i uspon stranke te njezine aktivnosti u utvrđivanju odrednica programa do praktičnih političkih odluka. Zbog toga je HSS nazivana i „Radićeva stranka“, a njezini članovi i pristaše „radićevci“. Radićev nasljednik Vladko Maček dolazi na čelo HSS-a 1928. Bitno obilježje stranke bila je uloga predsjednika koji je u svim prilikama imao posljednju riječ i donosio je konačnu odluku. Autoritet predsjednika stranke utjecao je na koheziju lokalnih vodstava koja su predstavljala stranački aparat među biračima.

HSS je bio politički vodeća stranka koja je potpisala sporazum 1939. o uspostavi Banovine Hrvatske i razdoblje do Drugog svjetskog rata obilježila je stalnim usponom, da bi se početkom rata počela raslojavati, gubiti poziciju najjače stranke i na kraju je marginalizirana.

U istraživanju o HSS-u korišteni su rezultati slijedećih autora: Ljube Bobana, Ive Goldsteina, Tomislava Iška, Fikrete Jelić-Butić, Vladka Mačeka, Hrvoja Matkovića, Zdenka Radelića, Sabine P. Ramet, Roberta Skenderovića i Marija Bare, Vladimira Šadeka i Joze Tomasevicha. Proučavajući navedene autore pokušat ću dati presjek događaja koji su HSS vodili putem od stranke na vlasti do marginalizacije.

1. Sporazum Cvetković-Maček i Banovina Hrvatska

Zbog daljnjeg zaoštavanja situacije na međunarodnom planu, knez Pavle Karađorđević odlučio je sklopiti sporazum s Vladkom Mačekom i HSS-om.¹ Pozvao je Ivana Šubašića početkom siječnja 1939. i zamolio da prenese Mačeku da je spreman na ostvarivanje sporazuma s Hrvatima, ali bez promjene ustava. Maček je prihvatio ponudu. „Tražio je spajanje postojećih banovina – Savske, Primorske i Vrbaske – i još kotara Dubrovnik (koji je bio u Zetskoj banovini).“²

Vlada Milana Stojadinovića pala je 5. veljače te je istoga dana sastavljena nova vlada na čelu s Dragišom Cvetkovićem, a po nalogu kraljevskog namjesnika princa Pavla Karađorđevića. U svom programskom govoru Cvetković je izjavio da vlada mora riješiti i hrvatsko pitanje, time je Jugoslavija prvi puta službeno priznala postojanje tog pitanja.³ Između Cvetkovića i Mačeka 26. kolovoza 1939. postignut je sporazum poznat kao Sporazum Cvetković-Maček. Sklopljen je s namjerom rješavanja hrvatskog pitanja i vraćanja Hrvatskoj određene autonomije. Istoga dana objavljena je Uredba o Banovini Hrvatskoj i osnovana je jugoslavenska vlada na čelu s Cvetkovićem. Maček je dobio mjesto potpredsjednika, a Juraj Šutej ministarstvo financija.⁴ Sporazum Cvetković-Maček bio je samo politički dogovor bez državopravne snage, stoga je Uredbom pravno razrađeno ono što je utvrđeno političkim sporazumom.⁵

Teritorij Banovine Hrvatske Uredbom je bio određen kao dio državnog teritorija.⁶ Navedeno je da se ona sastoji od područja koja su prethodno činila Savsku i Primorsku banovinu zajedno s okruzima: Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik i Fojnica. U usporedbi s granicama hrvatskih zemalja u Habsburškoj Monarhiji, Banovina Hrvatska dobila je Međimurje, Kastav i dijelove Bosne i Hercegovine (uglavnom područja nastanjenima Hrvatima).⁷ Središte

¹ Skenderović, Robert i Bara, Mario, „Pogled prema istoku: djelovanje Hrvatske seljačke stranke u Baranji, Bačkoj i Banatu“, *110 godina Hrvatske seljačke stranke*, 491.

² Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., 390.-391.

³ Maček, Vladko, *Memoari*, Dom i svijet, Zagreb, 2003., 186.

⁴ Radelić, Zdenko, *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950.*, MTG consulting, Zagreb, 1996. 12.

⁵ Matković, *Povijest Jugoslavije*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2003., 205.

⁶ Radelić, 12.-13.

⁷ Ramet, Sabrina P., *Tri Jugoslavije*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2009., 153.

Banovine Hrvatske bio je Zagreb.⁸ „U vrijeme pregovora oko teritorija buduće banovine, delegacije bačkih i baranjskih Hrvata vršili su pritisak na vodstvo HSS-a da se Baranja i dijelovi sjeverne i zapadne Bačke nastanjeni pretežno Hrvatima, uključe u Banovinu Hrvatsku.“⁹

Poslovi poljoprivrede, trgovine, industrije, šuma, rudnika, gradnje, socijalne politike, narodnog zdravlja, fizičkog odgoja, pravde, prosvjete i unutarnjih poslova preneseni su na Banovinu Hrvatsku. Kralju i Saboru zajednički je pripadala zakonodavna vlast, a upravnu vlast provodio je kralj putem bana kojeg je imenovao i razrješavao sam kralj, a odgovarao je kralju i Saboru.¹⁰ Banom je imenovan Ivan Šubašić.¹¹ Za vrijeme Banovine Hrvatske nisu se održali saborski izbori, a Hrvatski sabor nikad se nije sastao.¹² Mačekova politika dosegla je svoje ciljeve ostvarenjem hrvatske autonomije unutar Jugoslavije.¹³

2. Uloga HSS-a početkom Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji

Od početka rata u jesen 1939. Maček je kao potpredsjednik vlade zagovarao neutralnost tumačeći svoje stajalište formulom: „Kad se veliki tuku, mali moraju pod stol.“¹⁴ Jugoslavenskoj su vladi britanska i američka diplomacija preporučile da ne prihvate Hitlerove zahtjeve. Hitler je vršio pritisak, što je na sastanku 20. ožujka 1941. rezultiralo donošenjem odluke Krunskog vijeća da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu, s čim je upoznata i vlada. Dragiša Cvetković, kao predsjednik vlade i Aleksandar Cincar-Marković, kao ministar vanjskih poslova u Beču su 25. ožujka 1941. potpisali pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu. General Dušan Simović upozorio je kneza Pavla na negodovanja u vojsci zbog vladine odluke o povezivanju s fašističkim silama. Ubrzo je 27. ožujka 1941., u ranim jutarnjim satima, izvršen oficirski puč.¹⁵ Razne antifašističke skupine organizirale su demonstracije u Beogradu uz parole: *Bolje rat, nego pakt; Bolje grob, nego rob*. Knez Pavle krenuo je na odmor u

⁸ Matković, Hrvoje, *Na vrelima hrvatske povijesti*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., 348.

⁹ Skenderović, Robert i Bara, Mario, „Pogled prema istoku: djelovanje Hrvatske seljačke stranke u Baranji, Bačkoj i Banatu“, *110 godina Hrvatske seljačke stranke*, 491.

¹⁰ Radelić, 13.

¹¹ Maček, 193.

¹² Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 401.

¹³ Goldstein, Ivo, *Povijest 21: Hrvatska povijest*, Jutarnji list, 2008., 363.

¹⁴ Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 417.

¹⁵ Isto.

Sloveniju, ali je zaustavljen u Zagrebu gdje je s Mačekom i Šubašićem u Banskim dvorima razgovarao o novonastaloj situaciji o kojoj je upravo bio upoznat. Vrativši se u Beograd, u roku od 48 sati otputovao je u Grčku te u Egipat i dalje u Južnu Afriku.¹⁶

Nakon što je izveden puč u Beogradu, Nijemci su iz Berlina u Zagreb uputili specijalne opunomoćenike Waltera Malletka i Edmunda Veesenmayera sa zadatkom da pridobiju Mačeka da stupi na čelo osamostaljene Hrvatske i tako spriječe njegov ulazak u Simovićevu vladu što Maček nije prihvatio već je ušao u Simovićevu vladu na mjesto potpredsjednika, uz uvjet poštivanja odredbi sporazuma iz 1939. i zadržavanja postojećeg statusa Banovine.¹⁷ Na vijest o vojnom puču u Beogradu, Hitler je zapovjedio napad na Jugoslaviju te su 6. travnja 1941. njemačke i talijanske jedinice prešle jugoslavensku granicu. Njemački je *Luftwaffe* toga dana počeo bombardirati Beograd.¹⁸ Jugoslavenska vojska nije bila spremna oduprijeti se, a kralj i vlada napustili su zemlju. Maček se povukao u Zagreb, a u vladu je poslao Jurja Krnjevića, glavnog tajnika HSS-a. On je kao i ostali članovi vlade ubrzo napustio zemlju. Zemlju je napustio i ban Banovine Hrvatske Ivan Šubašić. Ovlašteni predstavnik jugoslavenske vojske general Radivoje Janković 17. travnja 1941. potpisao je bezuvjetnu kapitulaciju.¹⁹

3. Proglašenje Nezavisne Države Hrvatska i Mačekova izjava

Napad osovinskih sila na Jugoslaviju HSS je dočekaao kao stranka na vlasti.²⁰ Nakon Mačekova povratka iz Beograda u Zagreb njemačke su postrojbe stigle nadomak Zagreba.²¹ Nakon odbijanja njemačke ponude Malletke i Veesenmayer uspostavili su veze s domovinskom ustaškom grupom na čelu sa Slavkom Kvaternikom i pružili im priliku za pregovore.²² U nazočnosti i u dogovoru s opunomoćenikom vlade Trećeg Reicha Edmundom Veesenmayerom 10. travnja Slavko Kvaternik na Radiju Zagreb pročitao je tekst o proglašenju Nezavisne Države Hrvatske.²³ Nakon proglašenja NDH, pročitana je i Mačekova izjava u kojoj se on obraća hrvatskom narodu, pozivajući na suradnju i pokoravanje novoj vlasti. Maček je

¹⁶ Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 418.

¹⁷ Isto, 418.-419.

¹⁸ Ramet, 158.

¹⁹ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 242.-243.

²⁰ Matković, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2002., 199.

²¹ Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 422.

²² Isto. 418.-419.

²³ Goldstein, 369.

pozivao sve pristaše HSS-a koji su na upravnim položajima da surađuju s novom vladom.²⁴ Izjava koju je Maček dao 10. travnja odgovarala je trenutnoj situaciji. Kako se razvijala politička situacija, izostajala je podrška od strane članova i pristaša HSS-a ustaškoj vlasti (osim neznatnog broja nižih dužnosnika). Nova je vlast izjavu kratkotrajno iskoristila.²⁵

U Tržiču (nedaleko Trsta) Mussolini i Pavelić dogovorili su graničnu crtu između NDH i Italije. U Rimu je 18. svibnja 1941. svečano potpisan ugovor u kojem se Pavelić odrekao najrazvijenijeg dijela hrvatske obale u korist Italije. NDH koja je navodno bila neovisna država, uvećana pripajanjem Bosne i Hercegovine njezinom teritoriju, bila je prisiljena Italiji ustupiti dijelove Dalmacije i pojedine jadranske otoke.²⁶

Rimski ugovor sastojao se od tri dokumenta. Prvim je ustanovljena granica NDH i Italije.²⁷ To je područje obuhvatilo veći dio Dalmacije, a s njom i veće gradove Split i Šibenik, većinu jadranskih otoka, te velik dio Hrvatskog primorja i dio Gorskog kotara.²⁸ Drugim dokumentom se NDH odrekla ratne mornarice i gradnje vojnih objekata u jadransko-primorskom području. U trećem dokumentu precizirani su odnosi između Italije i NDH, osobito se ističe jamstvo Italije za političku neovisnost NDH.²⁹

Od teritorija Hrvatske i Slavonije (osim malog područja sjeverno-istočno od Rijeke, nekih sjevernojadranskih otoka i Međimurja) zajedno s dijelom Dalmacije koji nije pripojen Italiji, te čitavom BiH, nastala je NDH. Priznale su je 15. travnja Njemačka, Italija i Mađarska. Demarkacijska linija dijelila je novu državu približno njezinom sredinom, odvajajući njemačku i talijansku okupacijsku zonu.³⁰

Od prvih dana postojanja NDH ustaški režim nije imao široku podršku među narodom. Politika ustaškog režima bila je rasno genocidna, po uzoru na naciste i fašiste.³¹

²⁴ Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 422.-425.

²⁵ Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 423.

²⁶ Ramet, 159.

²⁷ Matković, *Na vrelima hrvatske povijesti*, 363.

²⁸ Tomasevich, *Jozo, Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941.-1945.*, EPH Liber, Zagreb, 2010., 269.

²⁹ Matković, *Na vrelima hrvatske povijesti*, 363. „Hrvatska se u Rimskim ugovorima ne naziva NDH već „Kraljevina Hrvatska.“

³⁰ Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941.-1945.*, 69.

³¹ Šadek, Vladimir, „Politika ustaša i komunista prema Haesesovcima u kotarima Koprivnica i Đurđevac (1941.-1943.)“, *110 godina Hrvatske seljačke stranke*, ur. Zorislav Lukić i Hrvoje Petrić, Matica Hrvatska, povijesno društvo Križevci, Zaklada braće Radić, Zagreb, 2015., 405.

4. Uhićenje Mačeka i članovi HSS-a u izbjegličkoj vladi

Sredinom listopada 1941. ustaše su uhitile Mačeka te je bio interniran na svom imanju.³² Ustaški poglavnik Pavelić (stigao iz Italije u Zagreb 15. travnja 1941.) zabranio je sve političke stranke i pojedine organizacije koje su mogle smetati širenju utjecaja ustaškog pokreta. Među zabranjenim strankama od 11. lipnja 1941. bio je i HSS. Ustaške su vlasti nastojale privući članove i pristaše HSS-a u ustašku organizaciju. Ograničen broj priključio se ustaškom režimu.³³ Mačekov autoritet kao vođe najjače hrvatske političke stranke bio je jak, a to nije odgovaralo ustaškom vodstvu. Slijedilo je Mačekovo uhićenje sredinom listopada 1941. kada je zatočen u logoru Jasenovac.³⁴ Ondje je ostao do sredine ožujka 1942. kada je ponovno interniran u Kupinec.³⁵ Zabrana HSS-a i Mačekovo uhićenje ozbiljno je naštetilo stranci. Nestale su aktivnosti stranačkih organizacija, vodstvo stranke bilo je pod strogim nadzorom ustaške policije, često hapšeno i zatvarano. Zato je u prvoj etapi rata HSS provodio „politiku čekanja“, nadajući se pobjedi saveznika.³⁶

Tijekom 1942. ustaške vlasti ponovno su uhitile dio vodstva HSS-a koje su oslobodili tek potkraj godine. U stranci tada sve važniju ulogu dobiva Ivanko Farolfi koji do tada nije pripadao užem krugu ljudi oko Mačeka, zatim Ljudevit Tomašić te Tomo Jančiković koji je početkom 1943. izradio elaborat o reorganizaciji stranke u kojem ističe nužnost osiguranja samostojnosti i suvereniteta hrvatskog naroda. Elaborat nije dobio podršku ostalih članova stranke. Početkom 1943. nastao je i tekst *Hrvatska i Hrvati*, u kojem se raspravlja o položaju Hrvatske nakon rata i njezinom utjecaju na ishod rata, tj. tko će biti pobjednik.³⁷

U izbjegličkoj vladi u Londonu nalazili su se i predstavnici HSS-a Juraj Krnjević, Juraj Šutej i ban Ivan Šubašić. Maček se nakon sloma jugoslavenske vlade povukao s mjesta njezina potpredsjednika i za to mjesto odredio glavnog tajnika stranke Jurja Krnjevića. On je 14. kolovoza 1941. britanskoj vladi prenio Mačekovu poruku o stanju u Hrvatskoj i naznakama politike HSS-a u novim, ratnim uvjetima.³⁸ Juraj Krnjević kao osobni opunomoćenik predsjednika HSS-a i potpredsjednik vlade

³² Jelić-Butić, Fikreta, *Hrvatska seljačka stranka*, Globus, ČGP Delo, Zagreb i Ljubljana, 1983., 67.

³³ Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 425.

³⁴ Jelić-Butić, 72-73.

³⁵ Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 201.

³⁶ Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 429.

³⁷ Isto, 430.-431.

³⁸ Isto, 438.

u izbjeglištvu, predao je 14. kolovoza Anthonyju Edenu, britanskom ministru vanjskih poslova, Mačekovu poruku za britanskog predsjednika vlade Winstona Churchilla u kojoj predsjednik HSS-a ističe da je ostao sa svojim narodom i da je Hrvatska ostala demokratska. Bilo bi pogrešno izjednačavati Pavelićevu marionetsku vladu s hrvatskim narodom.³⁹ Krnjević je zajedno sa Šutejem, kao drugim ministrom u izbjegličkoj vladi, te Rudolfom Bičanićem u posebnom *Memorandumu* objavio stajalište o položaju Hrvatske nakon završetka rata.⁴⁰ Nastao je kao odgovor na kampanju velikosrpske hegemonije, s ciljem da se obrani Hrvate od njezine laži i neistinitih tvrdnji. U njemu se kritički iznosi povijest neravnopravnog položaja Hrvata u Kraljevini Jugoslaviji te pojava ustaškog pokreta na čelu s Antom Pavelićem. Najvažniji je onaj dio koji ističe položaj Hrvatske nakon rata u kojem se očekuje pobjeda i uključenje svih hrvatskih teritorija u jednu političku cjelinu. Istaknuo je kako Hrvati žele živjeti u konfederalnoj zajednici sa Srbima i Slovencima u granicama Jugoslavije. U dokumentu se poziva zapadne države na savezništvo. Na funkciji predsjednika u izbjegličkoj vladi, prvi predsjednik vlade do sredine 1944. ostao je Juraj Krnjević, a ministar financija Juraj Šutej. Nakon Krnjevića, funkciju predsjednika preuzeo je Šubašić.⁴¹

5. HSS i narodnooslobodilački pokret

U HSS-u je došlo do raslojavanja u tri smjera: ustaškom pokretu pristupila je jedna skupina, narodnooslobodilačkom pokretu (NOP) druga, a s Mačekom na čelu i glavninom vodstva ostala je treća skupina na pozicijama dotadašnje politike, sa svojim predstavnicima u emigrantskoj vladi, očekujući pobjedu Zapada, držeći se distancirano i od ustaša i od partizana.⁴² HSS se nije htio kompromitirati suradnjom s ustašama. Vodstvo stranke ostalo je na okupu, unatoč raslojavanju koje je zahvatilo HSS nakon sloma Jugoslavije i uspostave NDH.⁴³

U NDH se ustrojjavao totalitarni model. Nazočnost njemačkih i talijanskih jedinica te postupci ustaških vlasti izazivali su negodovanje stanovništva i jačali antifašističko raspoloženje. Komunistička partija Jugoslavije (odnosno Komunistička

³⁹ Isto, 425.-426.

⁴⁰ Isto, 438.

⁴¹ Isto, 438-440.

⁴² Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 202.

⁴³ Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 436.-437.

partija Hrvatske) počela je smišljeno organizirati otpor ustaškoj vlasti i njemačko-talijanskim vojnim snagama. Nastupala je s programom obnove Jugoslavije i izmjene političkog uređenja. U Hrvatskoj su komunisti širili NOP. U svom su programu isticali ravnopravnost svih naroda (što je bilo izraženo parolom „bratstvo i jedinstvo“) i propagiranjem zajedničke borbe Hrvata i Srba protiv okupatora. Antifašizam je postao pokret ne samo komunista, već slojevit pokret liberala, demokrata, socijalista, koji su ustajali protiv fašističkog nasrtaja na humanizam i temeljne demokratske vrednote. Hrvatski seljaci i pristaše HSS-a od jeseni 1942. intenzivno se uključuju u NOP. Josip Broz Tito, u ulozi vođe komunista i zapovjednika Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske (NOV), davao je smjernice za omasovljavanje NOP-a, prateći situaciju u Hrvatskoj, privlačenjem HSS-ovaca.⁴⁴ Centralni komitet komunističke partije Hrvatske (CK KPH) je na osnovi Titovih smjernica objavio svoj proglas HSS-u 5. rujna 1941. obuhvativši sve njezine kotarske organizacije i pristaše. U proglasu se tražilo uključivanje pristaša HSS-a u borbu protiv okupatora i njegovo istjerivanje iz zemlje. Upozorava ih se na opasnost od pristupanja ustašama, ističući da to znači izdaju narodne borbe jer jača pozicije neprijatelja. Traži se osuda svih bivših dužnosnika HSS-a koji su se priklonili ustaškom režimu. Proglasom je CK KPH formulirao svoju politiku prema HSS-u. Privlačenje HSS-a u NOP pokrenulo je sredinom kolovoza izdavanje *Vjesnika* kao glasila hrvatske Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte. *Vjesnik* je imao ulogu glavnog nosioca javne političke akcije u privlačenju pristaša HSS-a u NOP.⁴⁵

Jačanje NOP-a u Hrvatskoj od jeseni 1943. zabrinulo je vodstvo HSS-a. Bila je upitna daljnja uloga HSS-a, kao samostalnog političkog faktora nakon završetka rata, a nakon pobjede Saveznika kada će se rješavati sudbina Hrvatske i Jugoslavije. Sklapanje sporazuma s NOP-om postala je nužnost.⁴⁶ Promjene u politici HSS-a uzrokovala je konferencija savezničkih sila održana u Teheranu potkraj studenog 1943. godine. Na konferenciji je donesena odluka o pomoći partizanima, odnosno NOV-u koja je priznata kao saveznička vojska. Položaj partizana i KP time je ojačan. Vodstvo HSS-a, prije svih sam Košutić, u potpunosti su bili spremni pregovarati s komunistima. U proljeće 1944. Košutić je sastavio dokument pod naslovom *Temeljna načela i konstatacije* u kojem su formulirani uvjeti za suradnju. Za sporazumijevanje s

⁴⁴ Isto, 431-432..

⁴⁵ Jelić-Butić, 135.-136.

⁴⁶ Isto, 227.

drugom stranom traži prihvaćanje osnovnih načela HSS-a.⁴⁷ Košutić iznosi da se hrvatski seljački narod politički organizirao i na izborima 1918. potvrdio da je HSS njegov legitimni predstavnik. Demokracija i socijalna pravda navode se kao temeljna načela HSS-a. Radništvo se ističe kao prvi i glavni saveznik seljaštva. U drugom dijelu dokumenta iznosi se gledište HSS-a po pitanju Hrvatske nakon rata i vršenju vlasti gdje se predlaže da vrhovnu vlast ima Vrhovno vijeće do općih saborskih izbora. Vrhovno vijeće bilo bi sastavljeno od izabranih predstavnika naroda, većinom seljaka. Tri mjeseca nakon oslobođenja trebalo bi objaviti izbore za ustavotvorni sabor u Zagrebu, a izabrana vlada bila bi nestranačka. Potrebe Hrvatske diktirale bi osnivanje vojske i vanjskih predstavništava. Hrvatski narod kao slobodan i ravnopravan član, u svrhu obrane slobode i mira, stupio bi na osnovi sporazuma i ugovora u državnopravnu zajednicu, u savez svih jugoslavenskih naroda. Košutić na kraju dokumenta izražava da je HSS spreman surađivati s ostalim strankama i političkim grupama, a koje imaju svoje korijene u narodu.⁴⁸ Tomo Baburić, narodni zastupnik HSS-a i Pavle Pocrnić, bivši tajnik bana Šubašića, donijeli su sredinom travnja 1944. na slobodni teritorij u Topusko spis *Temeljna načela i konstatacije* te ga predali sekretaru CK KPH Andriji Hebrangu. Košutićeve prijedloge i zahtjeve komunističko vodstvo NOP-a u cijelosti je odbilo.⁴⁹

6. Godine rata 1943. i 1944.

Italija je bezuvjetno kapitulirala 6. rujna 1943., a nova je vlada u Rimu 13. listopada objavila rat Njemačkoj.⁵⁰ Njemački poslanik u Zagrebu Kasche posjetio je Pavelića i predao mu Hitlerovu izjavu u kojoj se jamči neograničena neovisnost NDH, uključujući i one krajeve jadranske obale koje je Italija priključila Rimskim ugovorima iz 1941. godine. Hitler je 10. rujna 1943. potpisao odredbu o osnivanju njemačke operativne zone Jadransko primorje sa sjedištem u Trstu, a to područje obuhvaćalo je i Istru i Rijeku, te je uspostavljen njemački nadzor. Pavelić je istoga dana potpisao izjavu kojom stavlja Rimske ugovore izvan snage.⁵¹ Nakon kapitulacije Italije vodstvo antifašističkog pokreta donijelo je odluku o vraćanju hrvatskih krajeva koje je Italija

⁴⁷ Radelić, 26.

⁴⁸ Jelić-Butić, 232.-233..

⁴⁹ Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 436.

⁵⁰ Ramet, 210.-211.

⁵¹ Matković, *Na vrelima hrvatske povijesti*, 404.

prigrabila. To su bili krajevi koje je Kraljevina Italija dobila odredbama Rapallskog ugovora 1920., Rijeka koja je u talijanske granice uključena 1924., zatim oni dijelovi jadranske obale i gradovi koje je anektirala Rimskim ugovorima 1941. Odluku je prvi donio 13. rujna 1943. Okružni Narodnooslobodilački odbor za Istru. Nakon toga su Predsjedništvo i Izvršni odbor Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) 20. rujna 1943. donijelo zaključak o priključenju Istre, Rijeke, Zadra i ostalih krajeva anektiranih od strane Italije, odnosno onih koje je Pavelić predao Mussoliniju 1941. godine.⁵² NOV je u nekoliko dana preuzeo nadzor nad gotovo čitavom dalmatinskom obalom, uključujući veće otoke, a tijekom rujna slobodni se teritorij širi prema Istri te području uz talijansku i austrijsku granicu. U međuvremenu je Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) održalo Drugo zasjedanje u Jajcu 29. studenog 1943. na kojem je izabrano predsjedništvo od 67 članova i proglašeno osnivanje *Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije* (NKOJ), odnosno privremene vlade Demokratske Federativne Jugoslavije.⁵³ U svibnju 1944. u Topuskom je održano treće zasjedanje ZAVNOH-a te je on konstituiran kao vrhovno zakonodavno i izvršno narodno predstavničko tijelo, najviši organ državne vlasti u Federalnoj Državi Hrvatskoj.⁵⁴

Do proljeća 1944. situacija na velikim bojištima toliko se promijenila da se nazirao poraz Njemačke. HSS je u takvoj situaciji ponovno dobio na značenju jer se jedino on, s obzirom na dotadašnje držanje njegovog vodstva, mogao pripremiti na povezivanje sa zapadnim saveznicima.⁵⁵ Iskrcavanje saveznika u Normandiji navelo je Pavelića da od Lorkovića traži uspostavljanje kontakta s Košutićem. Nakon sastanka Košutića i Lorkovića, slijedio je sastanak između Ivanka Farolfija, prvaka HSS-a i Ante Vokića, ministra oružanih snaga NDH. Trebalo je dogovoriti vojne pretpostavke za smjenu vlasti i koja bi bila uloga domobranstva.⁵⁶ Prvaci HSS-a i ustaški nezadovoljnici s visokim domobranskim časnicima stvorili su zavjereničku grupu koja je pripremila plan akcije. Trebalo je razoružati njemačku vojsku, prisiliti Pavelića na odstupanje s funkcije šefa države. Predstavnici HSS-a sastavili bi novu vladu koja bi pozvala saveznike da se iskrcaju na jadransku obalu. Vodstvo HSS-a

⁵² Matković, *Na vrelima hrvatske povijesti*, 463.-465.

⁵³ Ramet, 210.-211.

⁵⁴ Goldstein, 408.

⁵⁵ Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 220.

⁵⁶ Svoje dvije paravojne garde (Hrvatska seljačka i Hrvatska građanska zaštita) stranka je izgubila u travnju 1941. kad ih je prepustila ustašama i nakon toga nije planirala organizirati vlastite oružane snage, pa joj je potencijalni saveznik bilo Hrvatsko domobranstvo. Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941.-1945.*, 495.

računalo je da će pripremanjem puča i preuzimanjem vlasti u NDH u odnosu prema saveznicima ojačati svoj položaj. Prema zamisli HSS-a, vojnopolitički prevrat trebao je biti uvod u cjelovit rasplet ratne situacije te uspostavu demokratske vlade u Zagrebu. Maček je bio površno informiran o pripremanju puča jer on nije sudjelovao u samom pripremanju. Neki ustaški dužnosnici su u suradnji s ljudima iz HSS-a radili na spašavanju NDH. Pavelić je znao za to i sve je otkrio Nijemcima. Održana je sjednica vlade NDH 30. kolovoza 1944. na kojoj je Pavelić tražio ostavke Lorkovića i Vokića. Oduzeti su im činovi, a zatim su slijedila uhićenja svih sudionika umiješanih u akciju: ustaških dužnosnika, domobranskih čelnika i istaknutih prvaka HSS-a. Prilikom povlačenja Pavelića, ustaške vlade i vojske u proljeće 1945. ustaše su ubile Lorkovića i Vokića te Farolfia i Tomašića dok je Košutić prebjegao na slobodni teritorij.⁵⁷

Košutić napušta Zagreb 5. rujna 1944. i na slobodnom teritoriju pokreće pregovore s rukovodstvom NOP-a. Partizanski HSS bio je podređen i pod strogim nadzorom komunističkog vodstva NOP-a. Košutić je isticao da su se komunisti držali pozicije nadmoćnijeg partnera te tražili da se pristaše HSS-a moraju uključiti u redove NOP-a. Komunisti su tražili da HSS i KPH na izbore idu s jedinstvenom listom. Komunistički aktivisti svuda su ulagali velike napore da privuku pristaše HSS-a u NOP, uglavnom su to uspijevali s članovima HSS-a na nižim funkcijama. Prilikom konstituiranja ZAVNOH-a 13. i 14. lipnja 1943. sudjelovala je i skupina pristaša HSS-a. Božidar Magovac bio je najviđeniji pripadnik HSS-a koji se priključio NOP-u. Nakon zasjedanja ZAVNOH-a u listopadu 1943. osnovan je Izvršni odbor HSS-a. Komunističko vodstvo tražilo je javnu osudu Mačekovog stava, čemu se Magovac usprotivio, što je rezultiralo početkom otvorenog sukoba. Košutić je smatrao da HSS mora sudjelovati u NOB-u kao samostalni partner. Izvršni odbor partizanskog HSS-a to nije prihvatio. Komunističko vodstvo je 1. listopada 1944. uhitilo Košutića kako bi spriječilo njegov daljnji politički rad. Bio je zatvoren u selu Dragotina pokraj Gline, zatim u Perni i Pecki na Petrovoj gori, te u Topuskom. Nakon rata premješten je 28. lipnja 1945. u Zagreb.⁵⁸

⁵⁷ Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 449.-456.

⁵⁸ Isto, 459.-460.

7. Sporazum Tito-Šubašić

Snaga Komunističke partije bila je jaka i tog su bili svjesni britanski dužnosnici.⁵⁹ Za provođenje nove britanske politike u Jugoslaviji Churchill je izabrao predstavnika hrvatskog dijela emigrantskih političara, Ivana Šubašića, bana Banovine Hrvatske koji je po odlasku iz Hrvatske živio u SAD-u. U prosincu 1943., na zboru hrvatskih iseljenika, izjasnio se za priznavanje odluka AVNOJ-a koje su sadržavale i odluku o federativnom uređenju obnovljene Jugoslavije. Kralj Petar II. Karađorđević 1. lipnja potpisao je ukaz o imenovanju Šubašića za predsjednika vlade.⁶⁰ Preko Šubašića trebalo je ujediniti borbene redove u Jugoslaviji, očuvati monarhiju te zaustaviti komuniste na njihovom putu k neograničenoj vladavini.⁶¹ Šubašić je imenovan predsjednikom Ministarskog savjeta vlade Kraljevine Jugoslavije u emigraciji. To je značilo novu prekretnicu koja je utjecala na politiku HSS-a. On je bio osoba koja je trebala povezati partizane s vladom u Londonu.

Dana 16. lipnja 1944. došlo je do potpisivanja sporazuma poznatog kao *Sporazum Tito-Šubašić*. U sporazumu su bila istaknuta opća pitanja građanskih sloboda i izbora, te federativnog uređenja Jugoslavije. U sporazumu nije bilo spomenuto pitanje Hrvatske, ali niti HSS-a kao političke stranke. Sporazum nije obuhvatio konkretna pitanja poslijeratnog uređenja Jugoslavije.⁶² Nakon razgovora s Titom na otoku Visu i potpisivanjem Viškog sporazuma, Šubašić se obvezao sastaviti vladu. Glavna zadaća te vlade u izbjeglištvu bila bi organizacija NOV-a. Vlada je trebala objaviti deklaraciju kojom priznaje tekovine Narodno oslobodilačke borbe (NOB), što je obuhvaćalo i odluku o federativnom uređenju Jugoslavije, utvrđenoj na zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu.⁶³ Vlada će priznati NOV i maršala Tita. Tito se obvezao da neće pokretati pitanje o konačnom uređenju obnovljene Jugoslavije dok traje rat.⁶⁴

Potkraj kolovoza 1944. na sastanku članova HSS-a Juraj Krnjević ocijenio je sporazum kao koncesiju partizanskom pokretu koji ga može iskoristiti za uvođenje komunističkog sustava i isključiti ostale stranke iz političkog života.⁶⁵ Krnjević je smatrao sporazum jednostranim aktom i osporavao je Šubašiću pravo da nastupa u

⁵⁹ Radelić, 34.

⁶⁰ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 262.-263.

⁶¹ Radelić, 34.-35.

⁶² Isto, 29.

⁶³ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 257.

⁶⁴ Isto, 263.-264.

⁶⁵ Isto, 265.

ime hrvatskog naroda. Isto je tako tvrdio da je vlada u Londonu na čelu s kraljem Petrom II. kraljeva osobna vlada i ne predstavlja nikoga.⁶⁶ Dio vodstva HSS-a koji se nalazio u zemlji osporio je Šubašiću pravo da u ime HSS-a sklapa bilo kakve ugovore s NOP-om zbog nezadovoljstva Viškim sporazumom. Šubašić je na nagovor britanskog premijera sredinom rujna 1944. poslao Titu prijedlog za sastavljanje jedinstvene vlade.

Stvaranjem povoljnijih uvjeta za pregovaračku poziciju NOP-a, Tito je pozvao Šubašića da po drugi put dođe u Jugoslaviju. Razgovori su se vodili potkraj listopada i početkom studenoga 1944. godine. Tito je prihvatio Šubašićev prijedlog i 2. studenog 1944. potpisan je novi sporazum.⁶⁷ „Sporazumom Tito-Šubašić u studenom 1944. u netom oslobođenom Beogradu, dogovoreno je stvaranje zajedničke vlade i sazivanje Ustavotvorne skupštine te je uglavljeno da kralj Petar II. ne dolazi u Jugoslaviju do konačne odluke naroda.“⁶⁸ Beogradski sporazum Tita i Šubašića bio je dostavljen vladama Velike Britanije, SAD-a i Sovjetskog Saveza. Velika Britanija je imala prigovor jer se u sporazumu nije obuhvatilo proširenje AVNOJ-a predstavnicima drugih građanskih političkih stranaka. Na konferenciji u Jalti, u veljači 1945., gdje su se sastali Roosevelt, Churchill i Staljin, Britanci su podnijeli amandman nakon kojeg je prihvaćeno da u AVNOJ uđu i oni zastupnici iz posljednje Narodne skupštine, izabrani na izborima 1938., koji nisu surađivali s okupatorom.⁶⁹

Dana 7. ožujka 1945. formirana je jedinstvena jugoslavenska vlada na čelu s Josipom Brozom Tito kao predsjednikom, a Šubašiću je pripalo mjesto ministra vanjskih poslova. Potpredsjednici vlade bili su Edvard Kardelj i Milan Grol.⁷⁰ U vladu su ušli i predstavnici građanskih stranaka koje su slijedile politiku NOP-a.⁷¹ Političari iz emigracije koji su ušli u vladu bili su i Juraj Šutej kao ministar financija i Sava Kosanović kao ministar informacija. Nakon formiranja zajedničke, jedinstvene vlade, obnovljena Jugoslavija dobila je međunarodno priznanje od strane velikih antifašističkih sila čime je otvoren put učvršćivanja komunističke vlasti. NOVJ prerasta u Jugoslavensku armiju (JA) te u svibnju 1945. oslobađa sve dijelove predratne Jugoslavije i nova područja čije se priključenje očekuje. Početkom svibnja 1945. tijekom završnih operacija vlada NDH na čelu s Pavelićem, domobranske,

⁶⁶ Radelić, 30.

⁶⁷ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 265.-266.

⁶⁸ Goldstein, 411.

⁶⁹ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 266.-267.

⁷⁰ Isto, 269.

⁷¹ Goldstein, 411.

ustaške i druge kvislinške te okupatorske postrojbe, kao i mnoštvo civila, povlačili su se prema slovensko-austrijskoj granici s namjerom predaje Britancima.⁷²

8. Mačekov odlazak u emigraciju i HSS u zemlji

Britanska politika nastojala je u poslijeratnoj Jugoslaviji spriječiti dominaciju komunista. Međutim komunisti su bili u prednosti zbog uspješnog ratovanja protiv okupatora te su nastojanja britanske politike bila neizvjesna.⁷³

Povlačenjem ustaške vlade i vojske iz Zagreba, ustaške vlasti omogućile su odlazak i Vlatku Mačeku. On je za pratnju tražio Branka Pešelja koji je dobro govorio engleski i francuski. Bio je oženjen Amerikankom hrvatskog podrijetla koja je zadržala američko državljanstvo što će biti presudno za uspjeh bijega. Napustili su Zagreb 6. svibnja 1945. i posredstvom američke diplomacije stigli u Pariz gdje je Mačeka posjetio glavni tajnik HSS-a Juraj Krnjević, zastupnik u emigrantskoj vladi.⁷⁴ Komunistička partija je preko svojih ljudi pokušala nagovoriti Mačeka da ostane u zemlji. I nakon njegova odlaska, KP je u njegovim sljedbenicima u zemlji vidjela moguću opasnost. Njegov ugled i kolebanje mnogih pristaša IO H(R)SS držali su komuniste na oprezu. Oni koji su prozvani kao „mačekovci“ bili su izjednačeni s pojmom „ustaše“ i nije im bila dozvoljena nikakva politička djelatnost. Samo je najuži vrh stranke optužen za izdaju čime su partizani htjeli privući nove pojedince iz HSS-a u svoj pokret. Komunistima je to bilo važno zbog ispunjavanja obveze o proširenju AVNOJ-a, preuzete u Jalti na Krimu, na osnovi savezničkog sporazuma.⁷⁵ Po preporuci velike trojice iz Jalte (veljača 1945.) Tito i KPJ dopustili su ulazak u vladu nekoliko ministara iz redova građanskih političara (skupini narodnih poslanika izabраниh na posljednjim izborima u Kraljevini Jugoslaviji 1938. godine) te ulazak u AVNOJ.⁷⁶

Od novih zastupnika formirala se parlamentarna opozicija u Privremenoj narodnoj skupštini (PNS) u kojoj su većinu imali komunisti. Jednu opozicijsku skupinu predvodio je Milan Grol, a tumačili su sporazum Tito-Šubašić kao dogovor o podjeli vlasti između građanskih stranaka i KPJ dok su drugu formirali nekadašnji prvaci i

⁷² Matković, *Povijest Jugoslavije*, 269.-270.

⁷³ Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 461.

⁷⁴ Isto, 461.-465.

⁷⁵ Radelić, 40.-41.

⁷⁶ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 272.

sljedbenici HSS-a. Preostali prvaci i nekadašnji dužnosnici u domovini nakon obnavljanja Jugoslavije nisu bili pošteđeni podjele: na jednoj strani bila je grupa oko Košutića koji je bio u zatvoru, tu grupu predvodila je Marija Radić, udovica Stjepana Radića i njezina kći Mira Košutić, supruga A. Košutića; drugu skupinu sačinjavali su HSS-ovci povratnici iz emigracije okupljeni oko Šubašića, a treća skupina bio je prokomunistički HRSS koji je bio pod stalnim nadzorom KPJ, pod čijim je okriljem i osnovan Izvršni odbor HSS-a. Šubašić je od svibnja 1945. pokušao objediniti razjedinjene stranke. U Privremenoj narodnoj skupštini pokrenuo je akciju za sjedinjenje HSS-a i HRSS-a s ciljem stvaranja jake političke formacije koja bi mogla postići veliki uspjeh na predstojećim izborima. Međutim, prvaci stranaka imali su suprotna stajališta. Predstavnici HRSS-a tražili su da oni odrede tko će ući u obnovljenu stranku te da se ona odmah uključi u Narodnu frontu (NF), a to bi značilo stavljanje obnovljenog HSS-a pod kontrolu komunista.⁷⁷ Nakon neuspjelog pokušaja sjedinjavanja HSS-a i HRSS-a, Šubašić je početkom rujna sazvao širu konferenciju zastupnika i dužnosnika HSS-a u Zagrebu, u hotelu Esplanade.⁷⁸ Okupljenima je izložio svoje poglede na stanje u zemlji i stanje stranke u novim okolnostima. Smatrao je da HSS treba sudjelovati u vladi, ali njegova razilaženja s Titom i neostvarivanje potpisanog sporazuma u konačnici su rezultirali ostavkama Šubašića i Šuteja početkom listopada 1945. godine.⁷⁹ U inozemstvu su se provodile akcije s ciljem umanjivanja prevlasti komunista. Grupa emigrantskih političara uputila je konferenciji savezničkih ministara vanjskih poslova u Londonu 10. rujna 1945. Memorandum sa zahtjevom da se umjesto komunističke vlade od svih stranaka formira nova jugoslavenska vlada koja bi provela izbore. To je propalo, a izbori su se pripremali za 11. studenog 1945. godine.⁸⁰

9. Izbori 11. studenog 1945. godine

U predizborno vrijeme uspjeh politike KP najviše je ovisio o tome hoće li Narodna fronta (NF), odnosno komunisti, uvjeriti glasače da HRSS nastavlja Radićevu seljačku politiku. Magovac je optužen da je radio protiv NOP-a te je morao dati ostavku na drugoj sjednici Izvršnog komiteta HSS-a 29. travnja 1944. na položaj

⁷⁷ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 272.-276.

⁷⁸ Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 472.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 276.-277.

predsjednika, a u kolovozu i na položaj potpredsjednika NKOJ-a. Na oba ta položaja naslijedio ga je Franjo Gaži koji je bio spreman surađivati s komunistima u potpunosti.⁸¹

Izbori su prema sporazumu Tito-Šubašić trebali biti raspisani, po aneksu od 7. prosinca 1944. godine, tri mjeseca nakon potpunog oslobođenja cjelokupnog područja Jugoslavije, ali to se nije dogodilo. Predsjedništvo PNS-a na zahtjev Josipa Broza Tita, kao predsjednika Ministarskog savjeta, 31. kolovoza 1945. donijelo je ukaz o raspisivanju izbora za Ustavotvornu skupštinu (Saveznu skupštinu i Skupštinu naroda) kojim je određeno da se izbori održe 11. studenog.⁸² Prvaci HSS-a imali su podijeljen stav o izlasku na izbore. Šutej je bio za izlazak HSS-a na izbore na oporbenoj listi, zajedno sa srbijanskim strankama, a nositelj bi bio Šubašić.⁸³ Nakon svih nedoumica prvaka HSS-a na kraju su se svi složili da se na izbore ne ide. Šutej je smatrao, kao i ostali, da Amerikanci i Britanci neće priznati izbore jer na njima nije sudjelovala oporba. Izbori su održani 11. studenog 1945., a NF je pobijedila.⁸⁴ Za izbore narodnih zastupnika, bila je postavljena samo jedna lista NF-a s nositeljem maršalom Titom, a kandidate je odredila KPJ. U Ustavotvornu skupštinu ušli su zastupnici pod kontrolom KPJ, a komunisti su sebi osigurali organiziranje vlasti u obnovljenoj Jugoslaviji. Ustavotvorna skupština se sastala 29. studenog 1945. i Jugoslavija je proglašena republikom pod nazivom Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ) kao savezna narodna država republikanskog oblika, zajednica ravnopravnih naroda koji su izrazili svoju volju da ostanu ujedinjeni u Jugoslaviji. Petar II. Karađorđević s cijelom dinastijom Karađorđevića lišen je svih prava.⁸⁵

Kraj 1945. i početak 1946. bili su obilježeni radom izabrane Ustavotvorne skupštine. U raspravi o *Nacrtu ustava* sudjelovali su i zastupnici-članovi IO HRSS-a. Svi su se složili da su u njemu ostvarene sve temeljne točke programa HRSS-a: federalizam, republikanski oblik državnog uređenja i načela ravnopravnosti naroda te suverenih republika. Komunisti su s jedne strane preuzimali HRSS, a članovi HRSS-a s druge strane učlanjivali su se u KP. HRSS su stvorili i održavali komunisti pa je njegov rad ovisio o komunistima.⁸⁶

⁸¹ Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941.-1945.*, 407.

⁸² Radelić, 83.

⁸³ Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 472.

⁸⁴ Radelić, 87.-90.

⁸⁵ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 277.-280.

⁸⁶ Radelić, 161.-165.

Zaključak

Hrvatska seljačka stranka u povijesno danim okolnostima uspjela je izrasti u narodni pokret te je postala protuteža državnom centralizmu u vrijeme kada Europi prijete fašizam i nacizam. HSS je pridobio za svoju politiku većinu hrvatskih birača te je djelujući u represivnom sustavu morao osmisliti otpor koji je isključivao nasilje. Na posljednjim je predratnim izborima dobio najveći broj glasova i zagovarao rješenje hrvatskog pitanja unutar Jugoslavije. Ostvarenjem Banovine Hrvatske u centralistički uređenoj državi postigao je politički cilj. Sporazumom Cvetković-Maček Banovini su 1939. bili osigurani teritorij i autonomija unutar Jugoslavije.

Vodstvo HSS nije 1941. prihvatilo ponudu Nijemaca da stane na čelo Nezavisne Države Hrvatske. Nakon početka Drugog svjetskog rata u Kraljevini Jugoslaviji i stvaranjem NDH uvedena je zabrana rada političkih stranaka, a među njima i HSS-a. Međutim, pružanje podrške u pristupanju Trojnom paktu i politika čekanja uzrokovali su pad popularnosti HSS-a među stanovništvom i među članovima. I komunisti i ustaše na razne su načine pokušavali privući stanovništvo u svoje redove s ciljem da preuzmu raniji politički položaj HSS-a ne birajući sredstva. Ratna situacija dovela je do raslojavanja članstva i pristaša na ustašku ili partizansku stranu dok je dobar dio haesesovaca ostao neopredijeljen. Kapitulacija Italije 1943. djelovala je vrlo pozitivno na raspoloženje masa prema partizanima te na preorijentaciju mnogih u korist NOP-a. KPH je bila uspješna u privlačenju stanovništva na svoju stranu te je ostvarivala vojne uspjehe i zadobila potporu saveznika.

HSS je težio graditi društvo na građanskoj i demokratskoj osnovi što se nije uklapalo u totalitarne sustave koji su obilježili hrvatsku povijest 1940-ih godina. Vladko Maček kao vođa HSS-a, iako u emigraciji, imao je utjecaj na njezine članove i do kraja je bio protiv toga da HSS provodi one političke korake koji bi priznali legitimitet KPH i KPJ. Krajem Drugog svjetskog rata na području novonastale Jugoslavije HSS je uslijed aktivnosti Komunističke partije marginaliziran, nestaje s političke scene i nastavlja djelovati u egzilu. HRSS je sveden na formalno postojanje te i on ubrzo nestaje.

Literatura

1. Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, Štamparsko poduzeće Kultura, Beograd, 1965.
2. Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest (Povijest, 21. knjiga)*, EPH, Zagreb, 2008.
3. Išek, Tomislav, „Stavovi H(P-R)SS-a prema Bosni i Hercegovini u 'procesu dugog trajanja' i njihove refleksije do kraja XX. stoljeća“, *110 godina Hrvatske seljačke stranke*, ur. Zorislav Lukić i Hrvoje Petrić, Matica hrvatska, Povijesno društvo Križevci, Zaklada braće Radić, Zagreb, 2015.
4. Jelić-Butić, Fikreta, *Hrvatska seljačka stranka*, Globus, ČGP Delo, Zagreb i Ljubljana, 1983.
5. Maček, Vladko, *Memoari*, Dom i svijet, Zagreb, 2003.
6. Matković, Hrvoje, *Na vrelima hrvatske povijesti*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
7. Matković, Hrvoje, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999.
8. Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2003.
9. Matković, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2002.
10. Radelić, Zdenko, *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950.*, MTG consulting, Zagreb, 1996.
11. Ramet, Sabrina P., *Tri Jugoslavije*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2009.
12. Skenderović, Robert i Bara, Mario, „Pogled prema istoku: djelovanje Hrvatske seljačke stranke u Baranji, Bačkoj i Banatu“, *110 godina Hrvatske seljačke stranke*, ur. Zorislav Lukić i Hrvoje Petrić, Matica hrvatska, Povijesno društvo Križevci, Zaklada braće Radić, Zagreb, 2015.
13. Šadek, Vladimir, „Politika ustaša i komunista prema Haesesovcima u kotarima Koprivnica i Đurđevac (1941.-1943.)“, *110 godina Hrvatske seljačke stranke*, ur. Zorislav Lukić i Hrvoje Petrić, Matica hrvatska, Povijesno društvo Križevci, Zaklada braće Radić, Zagreb, 2015.
14. Tomasevich, Jozo, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941.-1945.*, EPH Liber, Zagreb, 2010.

Sažetak

U ovom radu obuhvaćena je povijest Hrvatske seljačke stranke od 1939. do 1945., vrijeme stvaranja Banovine Hrvatske i Drugog svjetskog rata. Vodstvo stranke odlučilo je ne prikloniti se niti ustašama niti partizanima. Politika čekanja i neuključivanja u narodnooslobodilačku borbu dovela je do raslojavanja stranačkog članstva, što je rezultiralo osnivanjem HRSS-a, uz pomoć KPH i onih članova koji nisu ostali uz Mačeka. Komunistička partija propagirala je promjene u korist radnika i seljaka, isticala je federalizam i republikanstvo, a sve to bilo je blisko temeljnim načelima HSS-a. I zato su se mnogi njezini članovi i pristaše uključivali u Narodnooslobodilačku vojsku i narodnooslobodilački pokret. HRSS je djelovanjem KPH nestao s političke scene kao što je i nastao. Neposredno nakon rata u obnovljenoj Jugoslaviji KPH je opstruirala rad dotad najutjecajnije hrvatske stranke što je rezultiralo njezinim nestankom s političke scene.

Ključne riječi: Hrvatska seljačka stranka, Drugi svjetski rat, Nezavisna Država Hrvatska, narodnooslobodilački pokret.

Abstract

The thesis deals with the history of the Croatian Peasant Party (HSS) from 1939 to 1945, the period of foundation of the Banovina of Croatia and the Second World War. The leadership of the party decided not to side with the Ustasha or the Partisans. The policy of waiting and not joining the National Liberation War led to the division among the party members, resulting in the formation of the Croatian Republican Peasant Party (HRSS), with the help of the Communist Party of Croatia (KPH) and those members who did not support Maček. The Communist Party propagated changes to the benefit of workers and peasants, emphasizing federalism and republicanism, all of which was very close to HSS's underlying principles. This is why many of its members and supporters joined the National Liberation Army and the National Liberation Movement. HRSS, thanks to the actions of KPH, disappeared from the political scene in the same way it had emerged. Immediately after the war, in the restored Yugoslavia, KPH obstructed the work of the until recently most influential Croatian party, which resulted in its disappearing from the political scene.

Keywords: Croatian Peasant Party, Second World War, Independent State of Croatia, National Liberation Movement.